
Тарас Нагайко (м. Переяслав)

кандидат історичних наук,
завідувач науково-дослідного відділу
історичного краєзнавства
Національного історико-етнографічного
заповідника «Переяслав»

Крок у нове 100-річчя краєзнавчого руху

28 травня 2025 р., у день відзначення 100-річчя краєзнавчого руху в Україні, відбувся візит членів керівних органів Національної спілки краєзнавців України до одного з найдавніших українських міст, історія якого сягає понад тисячу років – Переяслава. Століття тому бажання вивчати своє минуле задля усвідомлення власного коріння постало як прояв національного самоусвідомлення українців та об'єднало в Харкові кращі інтелектуальні сили, подвижників та патріотів рідної землі. Саме в умовах, коли Україна відстоює своє право на незалежність, любов до рідного краю через осягнення його минулого, розуміється суспільством як життєво необхідна риса сучасного громадянина. Тож ця непересічна подія в житті вітчизняної краєзнавчої спільноти закарбувала не лише знакову мить її розвитку, а й нашу сучасну днину – час боротьби за збереження незалежної Української держави. З-поміж численних викликів сьогодення саме від активної роботи краєзнавців багато у чому залежить забезпечення нинішнього та наступного поколінь українців правдивим знанням про витоки нашого народу, його споконвічні традиції та історичний розвиток. Це одне з головних завдань на ниві утвердження національної та громадянської ідентичності.

Доля Переяслава промовисто ілюструє історичний, культурний та духовний спадок наших предків. Саме тут тісно переплелися героїчні та трагічні віхи нашої історії. Етапи розвитку міста неодмінно пов'язані з ключовими періодами українського державотворення. Переяслав відомий як одне з головних міст Русі – важливий форпост на лівому березі Дніпра, що закривав шлях через Зарубський брід на великокняжий Київ. За однією з усталених версій, засновником Переяслава вважається Володимир Великий. У XI–XIII ст. місто було центром Переяславського князівства та відіграло роль важливого політично-економічного та культурно-духовного центру Руської землі. Саме з Переяславом пов'язана найбільш рання літописна згадка етноніму «Україна» – 1187 р. На ключовому значенні цієї території на-

голошував визначний історик М. С. Грушевський у своїй праці «Спірні питання староруської етнографії», стверджуючи: «Київ, Чернігів, Переяслав, сей полянсько-сіверянський трикутник, – то підстава політичного й культурного життя старої Русі, від перших докладніших звісток про неї (початків X в.). Його зав'язання раніше за всі історичні звістки». Після зруйнування міста монголами у 1239 р. територія Переяславщини потрапила під вплив Золотої Орди. Пізніше, у литовсько-польську добу, як Переяславське староство, вона входила до Київського воєводства. У 1587 р. під час перебування в складі територій Речі Посполитої Переяславу було надане магдебурзьке право, що значною мірою сприяло його відродженню як важливого адміністративного центру. У 1625 р. було створено Переяславський полк. У період 1648–1775 рр. Переяслав був полковим містом козацької держави – Війська Запорозького. У цей час він відігравав роль одного з головних політичних осередків. У пізніші періоди його значення зменшилося – Переяслав був повітовим та районним центром.

Прадавній образ Переяслава повсякчас викликав інтерес істориків, археологів, етнографів тощо. З містом пов'язані імена багатьох визначних політичних та культурних діячів – Володимира Мономаха, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Шолом-Алейхема та інших.

Сьогодні Переяслав – це невелике місто, центр однойменної громади в Бориспільському районі Київської області. У ньому функціонує один з найбільших музейних закладів України – Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» та сучасний освітній осередок – Університет Григорія Сковороди в Переяславі. Давня традиція плідних взаємин між представниками згаданих установ з НСКУ, а також багатий історичний та культурний спадок Переяслава й зумовили знаковий візит до нього членів її Президії та інших осіб у день відзначення сторічного ювілею краєзнавчої спільноти.

Отже, у символічний день для усіх українських краєзнавців давнє княже та козацьке місто відвідала представницька когорта відомих українських вчених-істориків, представників керівних органів НСКУ: Богдан Андрусин, Олег Бажан, Олександр Гончаров, Олександр Гуржій, Віктор Коцур, Валентин Лазуренко, Олександр Лисенко, Руслана Маньковська, Володимир Милько, Олександр Реєнт, Григорій Савченко, Павло Скавронський, Олександр Тригуб, Олександр Удод. Загалом урочиста делегація НСКУ складалася з понад двадцяти осіб, у тому числі очільників регіональних організацій – Київської міської та обласних: Житомирської, Київської, Миколаївської, Черкаської. Програму відвідин склали екскурсія територією Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини НІЕЗ «Переяслав» та урочисте засідання, яке потім відбулося у стінах Переяславського університету.

У стінах НІЕЗ «Переяслав» почесних гостей на чолі з членом-кореспондентом НАН України, д.і.н., головою НСКУ Олександром Реєнтом гостинно вітали в. о. генерального директора д.філол.н., професор Марина Навальна, голова місцевого осередку НСКУ к.і.н, професор Олександр Колибенко, а також представники місцевої краєзнавчої та музейної спільноти. Державний історико-культурний заповідник було створено в 1979 р. на базі комплексу пам'яток історії та культури м. Переяслава. З початку 50-их рр. минулого століття розвитком музейної справи в місті почав опікуватися історик, археолог, етнограф М. І. Сікорський – визначний культурний діяч, Герой України (2005). Завдяки його організаційними зусиллями та творчому баченню в колишньому районному центрі постав музейний комплекс національного рівня. Упродовж багатьох десятиліть тривала його плідна співпраця та дружба з академіком, Героєм України (2000) П. Т. Троньком. Саме за сприяння останнього в Переяславі вдалося створити унікальні музейні експозиції – у тому числі й перший в Україні музей просто неба.

На сьогодні заповідник об'єднує понад два десятки різнопланових музеїв. Одним з найвідоміших є музей на Горі – Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. Саме у цій локації площею 25 га зберігаються численні пам'ятки – археологічні, архітектурні, технічні об'єкти які вдалося виявити та зберегти кільком поколінням переяславських музейників. Експозиція ілюструє основні етапи розвитку

життя людини. Вона утворена на базі значного комплексу пам'яток – для огляду пропонується близько 300 об'єктів, з яких – 122 пам'ятки народної архітектури XVII–XIX ст. Найширше тут представлено українське село другої половини XIX ст. Зокрема, наявні 20 селянських дворів, що демонструють різний майновий та соціальний статус, а також професійне спрямування мешканців. У них експонуються житлові та господарські споруди, предмети селянського побуту. Окрім того, у музейному просторі представлено культові будівлі, об'єкти громадської інфраструктури, поміщицькі будинки, суспільні споруди тощо. Приміром колекція млинів налічує 17 одиниць. Окремі з локацій є самостійними музейними експозиціями. При чому не усі з них мають етнографічне спрямування, є також меморіальні та навіть технічні. Загалом на задоволеній території їх – 13.

Екскурсію територією музею просто неба для гостей провів старший науковий співробітник Сергій Вовкодав. Знайомство з експозицією розпочалося з павільйону, де зосереджена одна з найбільших колекцій давньої кам'яної скульптури, найбільш ранні зразки якої датовано IV–III тис. до н.е. Наступними екскурсанти оглянули реконструкції житла людини періоду пізнього палеоліту та давньоруської доби. Також науковцям було продемонстровано унікальні об'єкти: металургійний горн I ст. н.е., колодязні зруби з оборонних укріплень давнього Переяслава. Подальший маршрут тривав українським селом. Найперша з локацій – церковне дворище – ковані ворота, церковна сторожка, дзвіниця XVIII ст. та одна з найдавніших дерев'яних пам'яток, що збереглися в Україні, Покровська церква (1606) з с. Острійки. Саме вона прихистила відвідувачів від розпочатої зливи.

На ганку найдавнішої дерев'яної пам'ятки – Покровської церкви 1606 року

Наступне місце – Двір священника. Розповідь екскурсовода містила цікаві подробиці з тогочасного життя сільської громади, духовно-соціальним центром якої були храм та його керманіч. На подальшому маршруті раз-по-раз привертала увагу численні архітектурні об'єкти – хати, сажі, повітки, комо-ри, млини, церкви – як-то пам'ятка національного значення Покровська церква (1774) з с. Сухий Яр, з колишнього Ставищанського р-ну Київської області. Екскурсійний огляд відбувся й в середині деяких об'єктів. Краєзнавці зайшли до приміщення церковно-приходської школи, церкви Св. Георгія з с. Андруші (1768), змальованої Тарасом Шевченком у 1845 р. у с. В'юнище. Рухаючись уздовж низки об'єктів: Двір гончара, Двір пасічника (Музей бджільництва), гамазей XIX ст., хатка-знахарки, – гості потрапили до затишного двору заможного селянина-промисловця з унікальними спорудами – повітка-олійниця, комора, погрібник, сажі та хата (кін. XIX ст.) з с. Єрківці Переяславського повіту.

Екскурсовод Сергій Вовкодав запрошує гостей до приміщення церковно-приходської школи
У церковно-приходській школі с. Велика Каратувль

Учасники екскурсії
На подвір'ї священника

У церкві Св. Георгія с. Андруші

Садиба заможного селянина-промисловця.

Минаючи шинок, вийшли до центрального місця музейної експозиції – базарної площі. Тут розташована сільська управа з «шевченківського» с. В'юнище, комори, торгові ряди, криниця-журавель. Поруч – велике мальовниче озеро. Не зважаючи на дощову погоду, екскурсія справила

чудове враження та надихнула її учасників на подальшу плідну роботу. Зробивши пам'ятне загальне фото та залишивши на наступні візити огляд ще чималої кількості унікальних музейних пам'яток переяславського скансену, краєзнавці вирушили до наступного місця.

Делегація НСКУ у день 100-річчя!

Робоча частина візиту пройшла у форматі урочистого засідання в стінах місцевого університету, де традиційно відбувається чимала кількість наукових та просвітницьких заходів НСКУ. Після запропонованої екскурсії виставкою, влаштованою в бібліотечній залі «Чумацький шлях», у залі ім. В. Сухомлинського розпочалася робота Президії під головуванням члена-кореспондента НАН України, д.і.н. Олександра Ресента. Перед засіданням з вітальним словом до присутніх звернувся д.і.н., професор, почесний краєзнавець України ректор Віталій Коцур. Під час зіб-

рання було заслухано інформацію про історію організації та її роботу. Принагідно за вагомі здобутки на ниві вивчення історії рідного краю було пошановано низку його місцевих представників краєзнавчої спільноти. Голова спілки представив черговий, присвячений ювілейній даті, випуск часопису «Краєзнавство», а також визначив організаційні кроки щодо її майбутніх заходів, зокрема вшанування постаті Петра Тимофійовича Тронька з нагоди 110-річчя. Окрім підсумків та планів, під час засідання було окреслено перспективи розвитку краєзнавчого руху.

Члени Президії оглядають виставку краєзнавчих видань у супроводі Ольги Шкири

Робота Президії НСКУ

Голова НСКУ Олександр Реєнт
презентує №1 часопису «Краєзнавство» за 2025 рік.

Голова Переяславського
міського осередку НСКУ
Олександр Колибенко
з почесною нагородою

Завершуючи цей стислий огляд, дякуємо Національній спілці краєзнавців України, усім її членам за важливу роботу та відзначаємо вагомий інтелектуальний внесок цього товариства у вивчення нашого минулого. Бажаючи нових звершень на ниві краєзнавства, висловлюємо сподівання, що давній Переяслав ще неодноразово прийматиме почесних гостей, а відтак міцнішатиме співпраця між істориками, музейниками, освітянами, краєзнавцями з різних куточків нашої держави, що сприятиме відродженню національної пам'яті, збереженню матеріальних пам'яток та культурних традицій наших предків, вивченню глибин нашої історії, а відтак зміцненню держави, назва якої – Україна – навічно пов'язана з цим містом.